

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1530>

Volume 6 Issue 5, p. 31-41, May 2013

KAZAK BOZKIRINDA İLK ÖĞRETMEN-IBIRAY ALTINSARİN*

THE FIRST TEACHER IN KAZAKH STEPPE -IBIRAY ALTINSARİN

Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü*

Abstract

Ibray Altinsarin devoted his life to the education of Kazakh children, enlightenment of his people, protection of their rights and the most importantly, revival of Kazakh language. As most of his works are directed towards children, he is considered to be the father of Kazakh child literature.

The effect of I. Altinsarin on the spiritual development of Kazakh Turks, who were entering into the revival and development period in late 19th century, was great. Foreseeing the serious outcomes of missionary works and Russification efforts, he penned the work entitled "Şartu'l Islam" to teach Islam religion to Kazakh people. In this work, he explained the main principles of Islam with verses of the Koran and Prophet Muhammad's sayings.

He worked as a teacher in a Russian-Kazakh school in 1860-1869 and during this period he invested great effort to open a school only for Kazakh children. So, some schools were opened and the teachers of the schools were selected and prepared by I. Altinsarin. He organized teacher training seminars. While he was thinking that there would be a need for new books to be published, he examined many books from Russian and Western literatures and he himself wrote some books. Moreover, he wrote a grammar and a religious

---

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

book. In the written Kazakh Literature, the basis of child literature was laid by I. Altinsarin, he is the founder of child literature.

Key Words: Ibray Altinsarin, First in Kazakh Literature, National arousal of Kazakh Turks.

Öz

Ibray Altinsarin, ömrünü Kazak çocuklarının eğitimi, halkın aydınlanması, haklarının korunması ve en önemlisi de Kazakça'nın canlı tutulması yönünde harcamıştır. Bu mücadelesi içinde yazdığı eserlerin büyük çoğunluğunun çocuklara yönelik olması nedeniyle Kazak çocuk edebiyatının atası olarak tanınmıştır.

19. yy'ın sonuna doğru tekrar uyanma, gelişme dönemi başlayan Kazak Türklerinin ruhâni gelişmesinde Ibray Altinsarin'in etkisi oldukça büyük olmuştur. Misyonerlik ve Ruslaştırma politikaların çok ciddi sonuçlar doğuracağını gören Ibray Altinsarin, Kazaklara İslam dinini öğretmek amacıyla "Şartu'l İslam" adlı eserini yazar. Bu eserde İslâmın beş şartı, ayet ve hadislerle birlikte açıklamalı olarak anlatmıştır.

1860-1869 yılları arasında Rus-Kazak Okulu'nda öğretmen olarak hizmet vermiş ve bu süre içerisinde Kazak çocuklarına özel mektep açma işinde büyük gayret göstermiştir. Açılan bu okulların öğretmenlerini hazırlama ve seçme işini de Ibray Altinsarin yapmıştır. Öğretmen seminerleri düzenleyerek buradan öğretmenler tayin etmiştir. Ibray Altinsarin, açılan bu okullar için yeni türde kitapların basılması gerektiğini düşünerek Rus ve batı edebiyatından çocuk edebiyatına ait eserleri incelemiş ve yeni eserler yazmıştır. Ayrıca gramer kitabı ve dini bilgiler içeren kitap da yazmış ve yayınlamıştır. Böylece yazılı Kazak edebiyatında çocuk edebiyatının temelini atan, çocuk edebiyatını kuran ve ilk örneklerini veren Ibray Altinsarin olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ibray Altinsarin, Kazak Edebiyatında ilkler, İlk Kazak okulları.

20 Ekim 1841 tarihinde Kazak halkının Orta Cüz'ünün Kıpçak boyunda¹ ve eski adıyla Torğay şehri, Amankarağay bölgesinde, şimdi adıyla Kostanay şehri Zatobol ilçesinde dünyaya gelen Ibray Altinsarin'in babası, Orta Cüz'ün Kıpçak boyundan Altinsarı, annesi ise Arğın boyundan Şegen beyin kızı Ayman'dır.² Ibray Altinsarin, Kazak halkının oluşumunda hem toplumsal hem de ekonomik olarak çok büyük zorlukların olduğu bir dönemde dünyaya geldi. Bu dönem, Kazakların Orta ve Küçük Cüzlerinin Rusya'ya katılmalarının tamamlanıp, Rus yönetimine girdiği zaman idi. Büyük Cüz ise hala Hokand hanlığının yönetimi içerisindeydi.³

¹ Begejan Süleymenov; Ibray Altinsarinin Ömrü Jolı jâne Qızmeti, Ibray Altinsarin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 32.

² Sultanğali Sadırbayev; Ibray (İbrahim) Altinsarin, Qazaq Hrestomatiyası, Bilim, Almatı 2003, s. 108.

³ Begejan Süleymenov; agm., s. 30.

Babası, Kenesarı⁴ isyanında ölmüş ve Ibray Altınsarin, dört yaşındayken yetim kalmıştır. İsyân sırasında Ibray Altınsarin'i Jetıbay Ötemisulı adlı birisi ölümden kurtarmış ve dedesi Balgoja Janbırşulı'na teslim etmiştir. Ibray Altınsarin, dedesi Balgoja'nın terbiyesinde yetişmiştir.⁵ Balgoja Bey, Kazakların tanınmış beylerinden birisiydi. Kendi zamanındaki beylere hatiplik eden, söz üstadı ve dile hakim birisi olarak etraftakilere hükmeden birisiydi.⁶ Balgoja Bey, Kazak halkının huzura kavuşmasını ve bütünlüğünün sağlanmasını, Rusya ile birlik olmakta görmüş ve Orta Cüz'ün Rusya'ya katılmasında çok çaba sarf etmiştir. 19. yy'ın tanınmış doğu bilimcisi V.V. Grigoryev, Balgoja Bey'i N. İ. İlminskiy'e çok anlatmış ve ona çok değer verdiğini söylemiştir.⁷

1844 yılında Rus hükümeti, Orınbor Sınır Komisyonu, Kazak çocuklarının okutulup tercüman olarak hazırlamak amacıyla özel okul açılması hakkında karar verdi. 5 Mart 1846 tarihinde Balgoja Bey, açılacak olan okula torunu Ibray Altınsarin'in öğrenci olarak kabul edilmesi için Orınbor Sınır Komisyonunun başkanı M. V. Ladjenskiy'e ricada bulunur. Orınbor Sınır Komisyonunun o yılki mart ayının beşinde yayınlanan karara göre Ibray Altınsarin, yeni açılacak olan okula öğrenci olarak kabul edilir.⁸ Ancak bu okulun açılması gecikir. Ibray Altınsarin, üç yıl kadar molladan eğitim alır. Dedesi Balgoja Bey'in nasihatlı sohbetlerini dinler; halk arasındaki diğer hatiplerin sohbetlerine katılır. Daha o yaşta, gelecek için ümit vaat eden birisi olduğunu gösterir.⁹

19 Nisan 1850 tarihinde M.V. Lajjenskiy, bölgesel idarelere, Kazak çocuklarına mahsus okulun açılma vaktinin geldiğini, bu yüzden okulun açılış zamanına kadar okuyacak öğrencilerin ihtiyacı olan giyecek ve ayakkabıların hazırlanması ile alakalı emir mektubu gönderdi. Okula 8-12 yaş arasındaki çocuklar kabul edildi. Ibray Altınsarin 9 yaşındaydı.¹⁰ 8 yaşından büyük 30 öğrencinin alınacağı 7 yıllık okulda¹¹ diğer derslerle birlikte Rus, Tatar, Arap ve Fars dilleri de okutulmuştur.¹²

1860 yılında Kazak çocuklarının okuyacağı okulların açılmasına izin verilmesiyle birlikte Ibray Altınsarin, Torgay şehrinde bu okulu açmak için bütün

⁴ Kenesarı, bütün Kazak boylarının iştirak ettiği bir toplantıda müstakil Kazak Han'ı seçilmişti. Sarı Su boyundan her üç Orda'ya mensup Kazak boylarının temsilcileri olan Sultanlar ve beyler tarafından, ata gelenegine göre ak çadıra oturtulup dualarla Kazaklar'ın Han'ı olarak ilan edilmişti. Abılay Han'ın torunu ve varisi idi. Kazak halkının yeninden yapılanması için büyük gayretler sarf etmiş ve bu yönde sürekli Rus yönetimiyle mücadele içinde olmuştur. Kenesarı, Kazakistan'ı Rusya'dan ayırmaya ve Orta Asya feodal devlet tipinde bir Kazak Hanlığı kurmaya çalıştı. (Mehmet Saray; Kazakların Uyanışı, TİKA Yay., Ankara 2004, s. 78)

⁵ Sultanğali Sadırbayev; age., s. 108.

⁶ Hanğali Süyınşäliyev; Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyhı, Sanat, Almatı 1997, s. 839.

⁷ Änvar Derbisälin; Ädebiyet Turalı Tolğanıstar, Ğılım, Almatı 1990, s. 185-186.

⁸ Begejan Süleymenov; agm., s. 32.

⁹ Hanğali Şüyınşäliyev; 19. Ğasırdığı Qazaq Ädebiyeti, Mektep, Almatı 1986, s.161.

¹⁰ Begejan Süleymenov; agm., s. 32.

¹¹ Sultanğali Sadırbayev; age., s.108.

¹² Begejan Süleymenov; agm., s. 34.

gayretiyle işe koyuldu. Okul binasının inşa edilmesi, eşyaların alınması ve okuma kitaplarının temin edilmesi o dönemki halkın maddi durumu bakımından büyük bir külfetti. Halktan ve yöneticilerden yeterince destek alamayan İbray Altınсарin, eğitimin önemini anlatmak için köy köy dolaşıp insanlarla konuştu. Onlara okuma-yazmanın, ilim öğrenmenin sağlayacağı faydaları anlattı. Bunun üzerine destek veren halk, okul binasını yapmak için yardım toplayıp sür'atle okulun inşasını bitirirler. Bu süreç içerisinde İbray Altınсарin, tercümanlık görevine devam etmiş ve köyünden getirdiği dört çocuğa kendi evinde ders vermiştir. 8 Ocak 1864 tarihinde okul açılır. Halk içinde büyük coşkuyla açılan okula 14 çocuk kayıt olur. Kısa bir süre sonra iki çocuk daha aralarına katılır. Halktan toplanan yardımlarla okulun yanına öğrenciler için yurt da yapılmıştır.¹³

Kazak halkının ekonomik yönden gelişmesi için çok büyük ihtiyaç olan zanaat ve ziraatın öğrenilmesi zorunlu hale gelmişti. O zamana kadar göçebe hayat süren Kazakların artık yerleşik hayatı benimsemeleri gerekiyordu.

Bunu fark eden İbray Altınсарin okullarda, göçebe hayattan artık yerleşik hayata geçmeyi ve yerleşik hayatın ihtiyaçlarını öğretmeye, anlatmaya başladı. Erkek çocukların marangoz, demir ustası ve diğer işleri; kızların ise, iç giyim, elbise dikme, örgü örme, halı dokuma, at kılından kemer yapma vb. işleri öğrenebileceği okulların açılması yönünde çalışmalara başladı.¹⁴

İbray Altınсарin, 1879 yılında Torğay'daki okullara müfettiş oldu. Bu görev yukarıda bahsettiğimiz yeni okulların açılmasına yardımcı olur ve İbray Altınсарin bu fırsatı çok iyi kullanır. Torğay ve civarına liseler açmaya başlar. Elek, Kostanay, Torğay ve Irgız'a iki sınıflık Kazak-Rus okulları açar. Ayrıca bu okulların kütüphanelerinin kurulması için kendi gayretiyle para toplar.¹⁵ Her okulun kendi kütüphanesinin olması gerektiğini söyleyerek yazdığı bir mektupta şunları söylemiştir: "Torğay ve civarındaki liselerde öğrenciler ve öğretmenler kütüphanelerini oluşturmak maksatıyla 700 som toplandı. Bu kütüphaneleri sadece öğrenci ve öğretmenler değil, okulu bitiren öğrencilerin ve kendini yetiştirmek isteyen vatandaşların da faydalanması için açtık."¹⁶

Kazak kızlarına okul açılması ve onların okutulması da İbray Altınсарin'in idealleri arasında yer alır. Bu yönde yaptığı çalışmalar hükümet tarafından engellendiği görülür. V. V. Katarinskiy'e yazdığı bir mektubunda: "Eyalet valisi, Kazak kızlarına ait açılacak yurtlu okulların faydalı olmayacağını düşünüyor, fakat böyle faydalı iş başlamazsa hiç bir şey de olmaz ki. Ben bu işin faydalı olacağına inanıyorum" der.¹⁷ Çok geçmeden bu arzusu da gerçekleşir ve Irgız'da Kazak kızlarına, yurtlu bir okul açılır. Bu durum aslında Kazak halkının hayatındaki yenilikler açısından çok büyük bir gelişmedir. Faydalı olacağına inandığı kız okulunun

¹³ Begejan Süleymenov; agm., s. 36.

¹⁴ Begejan Süleymenov; agm., s. 42.

¹⁵ Vâlihan Qalijanulı; Qazaq Âdebietindegi Diniy-Ağartuvşılıq Ağım, Bilim, Almatı 1998, s. 136.

¹⁶ Begejan Süleymenov; agm., s. 39.

¹⁷ Begejan Süleymenov; agm., s. 39.

açılması Ibray Altınsarin'i çok sevindirmektedir. Hükümet yetkililerine Torğay'ın bütün kazalarına kız okullarının açılmasını rica ettiği mektuplar yazar. Bu mektuplar neticesinde iki yıl sonra yine yurdu olan kız okullarının açılmasına izin verilmeye başlanır. 1891'de Torğay, 1893'te Kostanay, 1895'te Karabutak ve 1896 yılında Aktöbe'de yeni kız okulları açılır. Ibray Altınsarin'in ısrarlı talebiyle açılan bu kız okullarında 1896 yılının arifesinde okuyan 211 kız öğrencinin 70'i Kazak, 149'u Rus idi.¹⁸

1886 yılında "Bolıstık Kazak Okulları" hakkında yazdığı mektupla bu okulların artık ilkokul seviyesinde de açılmasının büyük ihtiyaç olduğunu ve bütün yerleşim yerlerine kurulması gerektiğini yazmıştır. Ardından açılan bu okulların öğretmenlerini hazırlama ve seçme işini de Ibray Altınsarin yapmıştır. Öğretmen seminerleri düzenleyerek buradan öğretmenler tayin etmiştir.¹⁹

Ibray Altınsarin, açılan bu okullar için yeni türde kitapların basılması gerektiğini düşünmüş, Rusya ve batı ülkelerindeki çocuk edebiyatına ait eserleri incelemiş ve yeni eserler yazmıştır. Ayrıca gramer kitabı ve dini bilgiler içeren kitap da yazarak yayınlamıştır. Böylece yazılı Kazak edebiyatında çocuk edebiyatının temelini atan, çocuk edebiyatını kuran ve ilk örneklerini veren Ibray Altınsarin olmuştur.

Ibray Altınsarin, Torgay'da müfettişlik yaptığı zamanlarda üst makamlarına Kazak gazetesinin çıkarılması yönünde isteklerde bulunur. Bu çabaların sonucunda "Qazaq Gazeti" adıyla 1883 yılının Ocak ayında, kendisinin yazdığı ilk sayı yayınlanır.²⁰ Gazete, Rus ve Kazak dilinde 45x35 cm formatında 8 sayfadan oluşmaktadır. İlk dört sayfası Kazak dilinde, son dört sayfası ise onun Rusça çevirisidir. Gazete dört bölümden oluşmaktadır.

I. Bölüm "Bas äkimder jağınan şıqqan habarlar" ismini taşımaktadır. Burada giriş makalesi olarak Kazak halkına yazılmış nasihatler var. Ibray Altınsarin'in yazdığı bu giriş makalesinde kendi halkının eksik yönlerinden bahseder. Sebeplerini açıklayarak bundan kurtulmanın çaresinin çocukları okula göndermek olduğunu söyler. Yine bu bölümde halk içindeki hırsızlığı durdurmak için alınacak önlemler ile bölgesel askeri idare amirinin halkı dolaşması ile ilgili resmi haberler yer almaktadır.

II. Bölüm "El işindegi habarlar" başlığı ile verilmiştir. Burada halk arasında gerçekleşen olaylar, hayvan hastalıkları ve hava durumundan kısaca bahsedilmiştir. Bununla birlikte Orınbor'da hayvanların ve bazı eşya fiyatları hakkında haberler verilmiştir.

III. Bölüm, yabancı memleketlerden gelen haberlere ayrılmıştır. Burada İngiltere ve Afganistan arasındaki çarpışmadan söz edilmekte, Kazak topraklarında

¹⁸ Begejan Süleymenov; agm., s. 39-40.

¹⁹ Begejan Süleymenov; agm., s. 40.

²⁰ Begejan Süleymenov; agm., s. 48.

huzursuzluk çıkaran Türkmenler'i düzene sokmak için Amuderya askeri amirinin birlikleriyle harekete geçtiği yazılmaktadır.

IV. Bölümde ise, gazetenin dördüncü sayfasının alt kısmında "Tañsıq ängimeler" adıyla verilmiş bir kısım mevcuttur. Bu kısım "Jirenşe Şeşen" hakkındaki hikâyeye ayrılmıştır.²¹ Böylece İbray Altınсарın, Kazak süreli basın organlarının da ilk kurucularından olmuştur.

O dönemde misyonerlik faaliyetlerinin arttığını gören İbray Altınсарın, okullarda İncil'in okutulmasına karşı çıkmıştır. Görüşlerini Katarinskiy'e yazdığı mektubunda açıkça görmekteyiz. Bu mektupta Orski'deki öğretmen okulunun müdürü A.G. Bessonov hakkında şikâyetinde bulunmaktadır: "Bizim Bessonov çıldırması olmalı. Onun kendi öğrencilerine yaptığı tamamen mantıksız işlerini bildirmemek olmaz. Mesele şu; o, öğretmen okulunun üçüncü ve dördüncü sınıflarında İncil ve vaaz dersleri vermektedir, bu sınıflardaki öğrenciler bundan hoşlanmasalar da bu iş bir ay kadardır devam ediyormuş."²²

Müslüman çocuklarının misyonerlik faaliyetlerinden olumsuz biçimde etkilenmesini doğru bulmayan İbray Altınсарın, 1884 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında "Musılmanşılıqtıñ Tutqası" (İslamın Şartları) adlı eserini yayımlar. Arap harfleriyle yazılan bu eser 76 sayfadan ibarettir. Kur'an'ın sureleri ve ayetleri ilk kez açıklamalı olarak Kazak Türkçesinde yayınlanmıştır. O dönemde kitabın içeriğinden korkan birçok kişi aydın ve akademisyen, eserin adını bile anmamış, bahsedener ise incelemiden üstün körü geçmiştir.²³ 1884 yılında Orınbor'da kiril alfabesiyle tekrar yayınlanmıştır.²⁴

"Musılmanşılıqtıñ Tutqası" dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, iman hakkındadır. İslam dinine göre imanun ne olduğu, Allah'ın birliği, Muhammed'in onun elçisi olduğu anlatılmaktadır. İkinci bölümde, Allah'a kulluk etme, namaz kılma, oruç tutma, fakirlere sadaka, zekât verme, merhametli ve şefkatli işler yapma, yetimleri koruma, zulümden, hırsızlıktan kötü işlerden uzak durma gibi konulardan bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde insanlıktan ve insani davranışlardan, dördüncü bölümde ise, duaların Kazak dilindeki anlamları, Arapça ayetler Kazak diline çevrilmiş olarak verilmektedir.²⁵ İbray Altınсарın bu kitabı yazarken hangi eserlerden faydalandığını kitabın önsözünde açıklar. Orada: "Bu kitapta yer alan ayet ve hadislerin bazıları Petersburg'ta imam Cami Molla Gatavalla ile Bayazıd isimli molların bütün kitaplardan faydalanarak yazdığı "İslam" adlı kitabından ve bundan başka itibarı yüksek kitaplardan bakılıp, birçok kez karşılaştırılıp denkleştirilerek yazıldı" demektedir.²⁶

²¹ B. Äbilqasımov; 19. Ğasırdıñ Ekinşi Jartısındağı Qazaq Ädebiy Tili, Ğılım, Almatı 1982, s. 58-61.

²² Sekerhan Hasanova; age., s. 8.

²³ Şamsiyebanu Sätbayeva; "Ekzegetikalıq Dästürge Üles", İbray Altınсарın Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 197.

²⁴ İbray Altınсарın; Tandamalı Şığarmalar, Ğılım, Almatı 1994, s. 9.

²⁵ Şamsiyebanu Sätbayeva; age., s. 204.

²⁶ Şamsiyebanu Sätbayeva; age., s. 204.

Kitabın içinde kendine has bir eğitim ve dünya görüşüne yönelik sözler yer alır. “Şüphe yok ki gündüz olsa dünyayı aydınlatan güneş, akşam olsa gülümseyen ay, yıldızlar dağlardan taze cevher gibi çağlayıp akan ırmaklar, içinde çeşit çeşit canlılar, balıklar bizim dünyamız bize büyük bir hediye, altına baksan altın, gümüş, bakır madenleri, üstüne baksan uzaktan dumanlanıp görünen bulutlar, içine girsen yaprakları sallanıp dünyaya hoş koku yayan orman, ağaçlar, çeşit çeşit meyveler” diyerek tabiatın daha başka yönlerine ve canlıların dünyasına farklı bir bakış kazandırmıştır. Dünya görüşünde gerçekçi olan yazar bu kitabında da aklın önemini vurgulamaktadır. Din dersi, öncelikle aydınlık dünyanın mükemmelliğini bilmeye, tanımaya yardımcı olur. Etraftaki ilginç dünyayı insan aklıyla tanıyıp neden yaratıldığına dair fikri de din bilgisi sayesinde anlayabilir.²⁷

Ibray Altınсарin’in “Musılmanşılqtın Tutaqası”, Kazak ovasına çok önceden uzaktaki Arap memleketinden gelip toplumsal hayatın düşünce, örf-adet ve geleneklerinin gelişmesine etki eden, asırlar boyu devam edip gelen İslam dini hakkında Kazak diliyle yazılmış ilk okuma kitabıdır.²⁸

1862 yılında yazdığı mektupların birinde “mollaların okuttuğu Tatar, Arap, Fars dillerindeki kitapların hepsi de insanın dürüst fikrini şaşırıyor, geriletiyor” diye yazar. Bu fikrini, yazacağı kitabın giriş bölümünde de şu şekilde dile getirir: “...hiçbir zaman olmasa da öğrenciler çaresizlikten, mecburen Tatar dilinden hiçbir eksikliği olmayan ana dilini bırakıp Tatar dilinde okuyorlar... Bu dilde yazılan kitapların hepsi de din üzerine yazılmış kitaplardır. Bu yönüyle bakacak olursak, dünyevi amaçları gözeten Rus-Kazak okullarında sözü edilen kitapların okutulması uygunsuz olur.”²⁹ Netice itibarıyla 1876 yılının Aralık ayında Kazak çocukları için okuma kitabı yazma işine girişen Ibray Altınсарin, Rus ve batılı kaynaklardan gördüğü usulle ve kendi tecrübesiyle 1879 yılında “Kırgızkaya Hrestomatiya” adlı eserini yazar. Eser Orınbor’da İ. İ. Evfimovskiy Mirovitskiy’in matbaasında basılmıştır. O dönemde Ruslar Kazakları da Kırgız diye adlandırmaktaydı. Bu nedenle bu dönemde resmi yazışmaların hiçbirinde de farklı bir isme rastlanmamaktadır.³⁰ Kırgızkaya Hrestomatiya, Kazak Türkçesi dil tarihinde Kiril alfabesiyle yazılmış ilk eser olarak kabul edilebilir.³¹ Hrestomatiya’nın birinci cildi, daha sonra kısmen kısaltılarak Arap harfleriyle “Maktubat” adıyla 1889 yılında Orınbor’da, 1899 yılında Kazak matbaalarında iki kez basılmıştır. 1906 yılında Torğay bölgesinin Ibray Altınсарin’den sonraki müfettişi A. Vasilyev’in redaksiyasıyla bir hayli zenginleştirilip kiril alfabesiyle

²⁷ Şamşiyabanu Sätbayeva; age., s. 205

²⁸ Şamşiyabanu Sätbayeva; age., s. 210.

²⁹ Anvar Derbisälin; age., s. 199.

³⁰ Anvar Derbisälin; age., s. 199.

³¹ Türk Dünyası El Kitabı, C. 4, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), Ankara 1998, s. 432.

Ekim ihtilaline kadar son kez yayımlandı. İlk basılıma en yakın 1955 yılında B. S. Süleymenov'un yayınladığı "Tandamalı Şığarmalar" adlı eseridir.³²

Ibray Altınsarin, bu kitabı yayınlamasının nedenini yine bu kitabın önsözünde şöyle dile getirmiştir: "bizim ana dilimizde ilk kez çıkan bu kitabı, Rus-Kazak okullarında okuyan Kazak çocuklarına okuma kitabı olmasının yanı sıra halkın da okuyabileceği, faydalanabileceği bir kitap olması için hazırladım."³³

"Kazak Hrestomatiyası" adlı eserini iki cilt olarak yazmayı planlayan Ibray Altınsarin, ikinci cildini hazırlamış olmasına rağmen bastırmamıştır.

1 Nisan 1883 tarihinde Katarinskiy'e yazdığı mektupta: "Hrestomatiya'nın ikinci cildini yazıyorum, yaratılış tarihi kısmını bitirdim. Şimdi coğrafya bölümüne başladım. Fakat yine de Hrestomatiya'nın Arap harfleriyle bastırılması gerektiğini düşünüyorum. Benim İslamın şartları konusunda yazdığım kitabım hakkında Nikolay İvanoviç İlimskiy hala cevap vermedi. Buna şaşırımdım ve bu benim için çok üzücü oldu" demektedir. Kazak SSR İlimler Akademisinin nadir eserler bölümünde saklanan Ibray Altınsarin'in öğrencisi Ğabdoğali Balğımbayev'in hatıralarında şunları yazmıştır: "Ibray Altınsarin öldükten sonra onun yerine müfettiş olarak geçen A. V. Vasilyev'de Kazak Tarihi'nin el yazması ve daha başka bazı materyaller vardı. Onlar arasında meşhur Hrestomatiya'nın ikinci cildi ile "Şartu'l İslam" adlı kitabı da bulunuyordu. Hrestomatiya'nın yayıma hazır ikinci bölümünü, A. V. Vasilyev kendi eliyle tekrar yazıp 1940 yılında Kazak folkloruna ait başka malzemelerle birlikte yayınlamak amacıyla bana vererek Akademinin Kazak şubesine gönderdi. Onun için 200 som kadar da para ödendi."³⁴

Eserin birinci cildi dört bölümden oluşmaktadır:

- Çocukların hayatından alınan hikâyeler
- Her yaştaki yetişkinlerin hayatından alınmış hikâyeler
- Kazak akınlarının en iyi şiirleri
- Kazak atasözleri.³⁵

Altınsarin'in "Kazak Hrestomatiyası" adlı eserinde yer alan 35 aktarmasının çoğu, İ. İ. Paulson'un "Kiniga Dlya Çteniya i Praktičeskih Uprajneniy v Russkom Yazıke" adlı kitabından ve K. D. Uşinskiy'in "Detskiy Mir", "Rodnoe Slovo" adlı eserlerinden, ayrıca L. N. Tolstoy ve Krilov'un eserlerinden almıştır.³⁶ Ibray Altınsarin yaptığı bu çevirilerde hiçbir zaman tam bir çeviri yapmamış, mutlaka Kazak

³² Anvar Derbisalin; age., s. 200.

³³ Anvar Derbisalin; "Ibray Altınsarin-Ulu Pedagog, Ağartuvşı, Jazuvşı", Ibray Altınsarin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 88.

³⁴ Ğabdoğali Balğımbayev; "Ibray Altınsarin Turalı Estelik", Ibray Altınsarin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 368-369.

³⁵ Ibray Altınsarin; Kirgizskaya Hrestomatiya, Kiniga Pervava, Tipografiya İ. İ. Evfimovskago Mirovitskago, Orenburg 1879, s. VII.

³⁶ K. Jumaliyev; Qazaq Ādebiyeti Tariyhınıñ Mäseleleri jäne Abay Poeziyasınıñ Tili, 2. Tom, Qazaqtıñ Memlekettik Kırkem Ādebiyet Baspası, Almatı 1960, s. 48.

örf-adet ve geleneklerine uygun ve Kazak çocuklarına hitap edecek şekilde değişiklikler yaparak çevirmiştir.

Ibray Altınсарin, “Kırgızskaya Hrestomatiya” adlı eserini yayınladığı 1879 yılında bir eser daha yayınlamıştır. Bu eser “Qazaqtarğa Orıs Tilin Üyretüvdiñ Bastavış Quralı” (Kazaklara Rusça’yı Öğretmenin Temel Kuralı)’dır. Eser 8 bölümden oluşmaktadır. 1. Zat Esim (isim), 2. Sın Esim (sıfat), 3. San Esim (sayılar), 4. Esimdik (zamir), 5. Üstev jäne Şılav (zarf ve bağlaç), 6. Kömekşi Söz (yardımcı kelime), 7. Etistik (Fiil), 8. Kazak dilinden Rus diline çeviri yapma alıştırmaları ve örnekler.

Bu eser, Kazak çocuklarına Rusça’yı öğretmek için hazırlanmış ilk ders kitabıdır.³⁷ Kitap Ibray Altınсарin’in Orınbor şehrindeki Rus-Kazak ilkokulunda Rusça dersleri verdiği beş yıllık tecrübesinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu tecrübe yazarı “Rus-Kazak ilkokullarının öğrencilerinin Rusça kitapları okumaya başlamadan önce her bir kelimenin anlamı ve gramer özelliklerini düzenli şekilde öğrenmeleri gerekli” kararının sonucunda ortaya çıkmıştır.³⁸ Ibray Altınсарin, kitabın önsözünde, bu kitabı hangi amaçla hazırladığını yazar. “Rusça bilmeyen Kazak çocukları Rus okullarına başladıklarında, öğretmenler onlara Rusça’yı nasıl öğreteceğini bilememekte zorlanmaktadır. Kendi ana dilini bilen Rus çocukları için hazırlanmış okuma kitapları elbette bu dili bilmeyenler için yeterince faydalı olamaz. Kazak çocuklarına uygun gramer kitabı olmadığından onların mağduriyetini gidermek için bu kitabı yazdım”³⁹ demektedir. Yine aynı yerde Kazak çocuklarının Rusça öğrenirken nelere dikkat etmeleri gerektiği ve zorlandığı yerleri örnekleriyle açıklayarak şöyle yazmıştır: “Kazak çocuğu, kitaplarda rastlanılan kelimelerin anlamlarını, onların sistemli olmayan düzendeki değişmelerini çeşitli zorluklar nedeniyle anlamıyor ve öğrenemiyor. Mesela okumak için verilen kitapta en basitinden Rusça “он” kelimesine rastlanması durumunda okuyucu, öğretmenin anlatmasıyla Rusça “он” kelimesinin Kazak dilinde “ol” kelimesinin karşılığı olduğunu anlıyor. Fakat başka bir yerde o kelime “она”, “ее”, “его” ve “о нем” şeklinde ortaya çıkıyor. Diğer bir kelime “идти”. Öğretmen onun anlamını söylüyor fakat başka yerlerde “шел”, “шла” kelimelerine rastlanmaktadır. Bunların da bu “идти” kelimesi olduğunu ama geçmiş zamandaki ve belli bir cinsteki vakayı bildirdiğini tekrar anlatmak gerekir.”⁴⁰

Ibray Altınсарin, yazdığı bu kitabın Rus gramerini tam olarak vermediğini, Rusça’yı öğrenmek için sadece başlangıç düzeyinde hazırladığını aynı eserin önsözünde şöyle açıklar: “ Bu kitap tam bir gramer kitabı değil, sadece konuşurken doğru konuşma, yazarken doğru yazma, Rusça’nın temel kurallarını öğrenme,

³⁷ Begejan Süleymenov; “Ibray Altınсарininin Ömir Jolı jäne Qızmeti” Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 43.

³⁸ A. F. Efirov; “Ömiri men Pedagogıqalık Qızmeti”, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991, s. 172.

³⁹ Ibray Altınсарin; Tañdamalı Şığarmalar, Ğılım, Almatı 1994, s. 224.

⁴⁰ Ibray Altınсарin; Tañdamalı Şığarmalar, Ğılım, Almatı 1994, s. 224-225.

öğretmenlere derste yardımcı olma amacıyla yazılmıştır.”⁴¹ Eserin 7 bölümünde konuyla ilgili kelime listesi verilmiş ve bu kelimelerin Rusça karşılıkları sıralanmıştır. Eser bu yönüyle küçük bir sözlük görevi de görmektedir.

SONUÇ

Ibray Altınсарin, Kazak yazılı edebiyatının temellerini atarken eğitim-öğretim konusunda çok yetersiz olan halkı ve özellikle çocukları düşünerek hareket etmiştir. Her ne kadar İlminski ile sürekli görüşmesi, ona danışması veya eğitim faaliyetlerinden onu haberdar etmesi Ibray Altınсарin’in yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek düşünceye maruz bıraksa da, bu durum ancak büyük fırtınada ağacın kırılmamak için eğilmesi gibidir. Misyonerlik faaliyetlerinin en hareketli olduğu dönem olarak bahsedebileceğimiz bu dönemde, Ibray Altınсарin yazmış olduğu “Musılmanşılqtın Tutaqası”, “Kırgızskaya Hrestomatiya” gibi eserleriyle Kazak kültürünün korunabilmesi ve gençleri hem dinini hem de dilini koruması bakımından yapmış olduğu hizmetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Büyük sıkıntılar içinde olan halkın kurtuluşunun tek çaresini eğitimde görmüş ve Kazak çocuklarının eğitimi işini üstlenmiştir.
- Kazak çocuklarına özel okullar açmıştır.
- Kazakça ilk ders kitabını yazmıştır.
- İlk Kazakça gramer kitabı hazırlayarak gramer terimlerinin Kazakça karşılıklarını sıralamıştır.
- Kazak sözlü edebiyatı ürünlerini (şiiirleri ve hikayeleri) ilk defa yazıya aktarmıştır.
- Rus edebiyatından Tolstoy, Uşinskiy, Paulson, Kırlov gibi yazarların eserlerini Kazakçaya çevirmiştir.
- Kazak dilinin korunabilmesi için Arap ve Tatar dillerinden vazgeçilmesini ısrarla savunmuştur. Kazakçanın halk arasında yayılıp güçlenmesini sağlamıştır.
- Kiril alfabesi ile ilk Kazakça eseri yazmıştır.
- Kazakların Rusça’yı öğrenmeleri için Rusça-Kazakça sözlük yazmıştır.

KAYNAKÇA

ALTINSARIN Ibray; Kirgizskaya Hrestomatiya, Kiniga Pervava, Tipografiya İ. İ. Evfimovskago Mirovitskago, Orenburg 1879.

ALTINSARIN Ibray; Tandamalı Şığarmalar, Ğılım, Almatı 1994.

⁴¹ Ibray Altınсарin; age., s. 226.

- ÄBİLQASIMOV B.; 19. Ğasırdañ Ekinşi Jartısındağı Qazaq Ädebiy Tili, Ğılım, Almatı 1982.
- BALĞIMBAYEV Ğabdoğali; “Ibray Altınсарin Turalı Estelik”, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991.
- DERBİSÄLİN Änvar; “Ibray Altınсарin-Ulı Pedagog, Ağartuvşı, Jazuvşı”, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991.
- DERBİSÄLİN Änvar; Ädebiyet Turalı Tolğanıstar, Ğılım, Almatı 1990.
- EFİROV A. F.; Ömiri men Pedagogıqalıq Qızmeti”, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991.
- HASANOVA Sekerhan; Ibray Altınсарin Şığarmalarınıñ Tili, Mektep, Almatı 1972
- JUMALİYEV K.; Qazaq Ädebiyeti Tariyhınıñ Mäseleleri jäne Abay Poeziyasınıñ Tili, 2. Tom, Qazaqtıñ Memlekettik Körkem Ädebiyet Baspası, Almatı 1960.
- QALİJANULI Vәlihan; Qazaq Ädebiyetindegi Diniy-Ağartuvşılıq Ağım, Bilim, Almatı 1998
- SADIRBAYEV Sultanğali; Ibray (İbrahim) Altınсарin, Qazaq Hrestomatiyası, Bilim, Almatı 2003.
- SARAY Mehmet; Kazakların Uyanışı, TİKA Yay., Ankara 2004.
- SÄTBAYEVA Şämsiyebanu; “Ekzegetikalıq Dästürge Üles”, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991.
- SÜLEYMENOV Begejan; Ibray Altınсарinniñ Ömir Joli jäne Qızmeti, Ibray Altınсарin Tağlımı, Jazuvşı, Almatı 1991.
- SÜYİNŞÄLİYEV Hanğali; Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyhı, Sanat, Almatı 1997.
- ŞÜYİNŞÄLİYEV Hanğali; 19. Ğasırdağı Qazaq Ädebiyeti, Mektep, Almatı 1986.
- Türk Dünyası El Kitabı, C. 4, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), Ankara 1998.